

■ בשנת תשל"ט הופיעה החוברת הראשונה של "פעמים", בעריכת יצחק בצלאל – עשרים וחמש שנה חלפו מאז, ואנו שמחים להגיש לקוראינו את חוברת המאה של הרבעון. בחוברות 92-95 ציינו מלאת חצי יובל להקמת "המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח" במשרד החינוך, ועסקנו בסיכומים ובמחשבות על מצב המחקר והתפתחותו, ומשום כך לא מצאנו לנכון להקדיש את חוברת המאה לסיכומים נוספים, אלא בחרנו לעסוק בכמה מחלוצי המחקר של קהילות ישראל במזרח. כוונתנו להדגיש בשעה הגיגית זו את היקר שאנו רוחשים לחוקרים חלוצים שפילסו את הנתיבות הראשונות בחקר קהילות ישראל במזרח, ואת הכרת התודה כלפיהם – הללו הבאים כאן הם מעט מרבים ממפלסי דרך ומורי נתיבה. על פי בקשתנו הכין האמן גיל גיבלי רישום של כל אחד מן החלוצים, במיוחד לחוברת זו. "אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה", והמחקרים המתחדשים לבקרים בתחום תוסס זה הם מכוחם ומכוח כוחם של אבות המחקר שקדמונו. ועם זה יש במבט על חלוצי המחקר גם ניסיון להתבוננות ביקורתית על המחקר ועל עצמו. מאז החוברת הראשונה היתה גישתו של כתב העת רב־תחומית ובי־תחומית. אמנם רוב החוברות (לא כולן) מתמקדות בנושא אחד או שניים, אולם הן דנות בו בגישות מגוונות. אחד הדברים המרשימים בחוברת הראשונה של "פעמים" הוא שנכלל בה מאמר של פרופ' חיים הלל ב־ששון המנוח על חקר יהדות המזרח; המאמר הוא עיבוד של דברים שהמחבר, שנפטר לפני שהחוברת ראתה אור, נשא ביום עיון שהתקיים בוועדת החינוך של הכנסת על מורשת יהדות המזרח ביוזמת ח"כ חביב שמעוני. בדבריו פסל פרופ' ח"ה ב־ששון את חקר קהילות ישראל במזרח כתחום עיסוק אקדמי ממוקד. בחירתו של העורך המייסד לכלול בחוברת הראשונה מאמר היוצא חוצץ כנגד מגמתו העיקרית של כתב העת, ראויה לכל שבח – היא מדיגימה אומץ ופתיחות שראוי להמשיך לשאוף אליהם גם היום. ואולי בגישה ראשונית זו טמון גם סוד הרענונות והתסיסה של "פעמים", שמשתדל לא לקפוא על שמריו גם כיום, כשמעמדם של התחום כולו, ושל "פעמים" בתוכו, מבוססים היטב. נקווה שנצליח גם בשנים הבאות לשקף בצורה נאמנה את הגבולות המשתנים של חקר קהילות ישראל במזרח. כמו ברבות מחוברות "פעמים", אנו שמחים להציג בחוברת זו שני כותבים שזהו להם הפרסום האקדמי הראשון – גבי אריאל פורטוגו ומר יאיר עדיאל.

העורך המייסד ד"ר יצחק בצלאל ערך את שישים החוברות הראשונות של הרבעון, עיצב את דמותו וביסס את מעמדו ככתב עת מדעי. כשיצא העורך המייסד לשבתון מילא את מקומו ד"ר רפי שיניאק. אחרי פרישתו של יצחק בצלאל ערך את "פעמים" ד"ר שלום רצבי מאוניברסיטת תל־אביב, ובעקבותיו בא ד"ר דוד מלכיאל מאוניברסיטת בראיילן; העורך הנוכחי הוא ד"ר אבריאל בר־לב מן האוניברסיטה הפתוחה. המזכיר האקדמי של מכון ב־צבי, עורך המשנה של "פעמים", מר מיכאל גלצר, ליווה בנאמנות ובמסירות את הרבעון החל מן החוברת השנייה, ועוד ידו נטויה. עורך המדור הדמוגרפי הוא ד"ר עוזי רבהון מן האוניברסיטה העברית. כשהופיעה חוברת מספר 1 היה ראש מכון ב־צבי פרופ' שאול שקד, ובמשך הופעת הרבעון מילאו את תפקיד ראש המכון הפרופסורים אמנון כהן, נחמיה לביציון המנוח, ויבדל"א מיכאל אביטבול, אברהם גרוסמן, חגי ב־שמאי ומנחם ב־ששון, ראש המכון הנוכחי. בין סגני ראש המכון (מלבד מי שהיו אחר כך לראשי המכון) נמנים הפרופסורים סטיבן קפלן, מאיר מ'

בראשר, נחם אילן, ד"ר אייל גיניאיו וד"ר מרים פרנקל, סגנית ראש המכון הנוכחית. ראשי יד בךצבי בתקופה זו היו מר יהודה בךפורת וד"ר צבי צמרת.

"פעמים" יוצא לאור מראשיתו בתמיכתו של המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך. המנהל הראשון של המרכז ומעצב דרכו היה ד"ר נסים יושע, ויזכרו לטוב מר צבי גיל, מר אברהם עודד כהן ומר שלמה ונטורה שהמשיכו בתמיכה; וכיום מסייעים בידינו מר משה זעפרני וד"ר יצחק יצחקי.

תודה לכל הנזכרים לעיל, ותודה גם לצוות המערכת – העורך הלשוני מר ישראל חזני, העוזר למערכת מר יאיר עדיאל, תחקירנית התמונות גב' אפרת אסף-שפירא, וכן לעובדי מכון בךצבי המסייעים עימנו: גב' שרית נוי, גב' נעמה שייכתי-אילן, גב' עירית אל-על ומר מנשה ענזי; ואף למסדרת "ארט פלוס". תודה גם לחברי ועדת המערכת המלווים אותנו בעצתם: ד"ר טובה בארי מאוניברסיטת תל-אביב, ד"ר רם בךשלום מהאוניברסיטה הפתוחה, פרופ' חגי בךשמאי מהאוניברסיטה העברית, פרופ' צבי זוהר מאוניברסיטת בראילן, פרופ' דניאל ל' לסקר מאוניברסיטת בךגוריון בנגב ופרופ' שלום צבר מהאוניברסיטה העברית; ולחברי מועצת המערכת.

■ כאמור, חוברת זו של "פעמים" עוסקת בדמויותיהם של חלוצי המחקר של קהילות ישראל במזרח, בעיקר במאות ה"ט והכ', אך היא פותחת בנייתוח חיבור חלוצי מן המאה ה"י. ספרו של אדוורד פוקוק (1604-1691) "באב מוסי Porta Mosis" (אוקספורד 1654/5), שבו נדפסו לראשונה חלקים נבחרים מפירוש המשנה לרמב"ם במקור הערבי, באותיות עבריות ובליווי תרגום לטיני, הוא אבן דרך בתולדות חקר הלשונית השמיות. בשונה ממהדורות אחרות של פרסומים "מזרחיים" באותה תקופה, שהסתמכו על מקורות רעועים וכיום הם כאבן שאין לה הופכין, "באב מוסי Porta Mosis" הוכן על פי אוטוגרף של הרמב"ם עצמו. עד לאמצע המאה ה"ט לא היה בתחום חקר הערבית-היהודית פרסום כדוגמתו. פוקוק יסד מקצוע חדש בחקר השפות השמיות וספרויותיהן, והמחבר עומד על ייחודו בתולדות חקר הערבית-היהודית. פרופ' הופקינס מלמד בחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ מאמרו של משה אידל דן באיגרת של אהרן ילינק (1821-1893) שנדפסה ב"כרם חמד" בשנת 1854, וניכרת בה מסירותו למחקר הקבלה. ילינק, שהיה מחוקרי הקבלה הראשונים, ניתח את תוכנם של כתבי היד הקבליים, ואף הבחין בין אסכולות שונות של קבלה. חשובה במיוחד הבחנתו בין האסכולה של ר' אברהם אבולעפיה מצד אחד ובין זו של ספר הזוהר מצד אחר – וילינק הראה את הקשר ההדוק של ספר הזוהר לר' משה די ליאון. פרופ' אידל מלמד בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים והוא עמית בכיר במרכז ללימודי יהדות מתקדמים במכון שלום הרטמן בירושלים; הוא חתן פרס ישראל במחשבת ישראל.

■ יוסף הלוי (1827-1917) היה פרופסור לשפות שמיות בסורבון בפריז בסוף המאה ה"ט ובראשית המאה הכ', וחוקר פורה וחשוב. פרופ' יוסף הלוי היה גם המייסד של המחקר ה"שאי

בסוף המאה הי"ט. הוא ביקר בתימן בשנים 1869-1870, והביא משם עותקים של מאות כתובות קמיריות; בשהותו בתימן סייע להלוי חיים חבשוש, חכם ומשכיל יהודי מצנעא. לאחר חזרתו לפריז פירסם הלוי שתי רשימות ארוכות על מסעו בתימן. דו"ח אחד הוקדש ברובו לכתובות הקמיריות, ובשני מתוארת נסיעתו בפירוט. בדו"ח השני כלל הלוי מידע רב וראשוני על היהודים בצפון תימן שגרו בין שבטים מוסלמים, שמעט מאוד היה ידוע עליהם. הלוי עצמו לא כתב דבר על יהודי תימן מלבד דו"ח זה – אף על פי כן חשיבותו רבה, אם כי רק חוקרים מעטים השתמשו בו. מאמרו של יוסף טובי בוחן את מעמדו של הלוי כחוקר של יהודי תימן, ומביא אותן פסקאות בדו"ח העוסקות ביהודי תימן.

פרופ' טובי מלמד בחוג לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה.

■ יאיר עדיאל בוחן במאמרו את האופן שעוצבה דמותו של יוסף הלוי לאחר מותו בכתבים של חוקרים ויוצרים עבריים. לדעת המחבר שלושה גורמים עיקריים השפיעו על עיצוב זכרו של הלוי: תפיסתו כמזרחי, תפיסתו כלאומי וגישתו האוריינטליסטית. יאיר עדיאל לומד בתוכנית ללימודי תרבות ולשון עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, מלמד במכללת ספיר ועוזר למערכת "פעמים".

■ מאמרה של עמנואלה טרויזן סמי עוסק בתלמיד של יוסף הלוי, יעקב פיטלוביץ (1881-1955), שנולד בלודז' ונפטר בתל-אביב, והיה גורם חשוב בבניית הזהות החדשה של "ביתא ישראל" – היהודים האתיופיים באתיופיה. פיטלוביץ היה חוקר יהודי שנמשך למיתוס השבטים האבודים, ופעילותו תרמה להבאתם של "ביתא ישראל" לישראל. כל חייו נדד באירופה, באתיופיה, בארץ ישראל ובארצות הברית. הוא פגש את כל המנהיגים היהודים החשובים בזמנו ואת החוג הדיפלומטי באתיופיה, במצרים ובאירופה. היתה לו השפעה ניכרת על שינוי מנהגיהם הדתיים של היהודים שאותם חקר – למעשה, הוא זה שהציג את היהדות הרבנית-התלמודית בפני האוכלוסייה שלא הכירה את התלמוד. שינויים אלה השפיעו רבות על שינוי המנהגים הדתיים של "ביתא ישראל" בתקופת העליות הגדולות בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים. פיטלוביץ פעל גם בקרב יהודים שחורים בהארלם והתעניין בקידום גורם של אסייתים ואפריקנים. פרופ' עמנואלה טרויזן סמי מלמדת ספרות עברית באוניברסיטת ונציה באיטליה. היא המייסדת והנשיאה של החברה לחקר יהדות אתיופיה.

■ משה גסטר (1856-1939) היה אישיות יוצאת דופן – חוקר, איש ציבור ומנהיג דתי – חכם הקהילה הספרדית בלונדון. את עיקר רישומו הותיר בחקר הפולקלור, הרומני והיהודי. שיטת המחקר שלו היתה השוואתית. הוא התנגד באופן חריף לאסכולה הפינית, הגאוגרפית ההיסטורית, ותרם לתחום התאוריה הסוגתית ולהבנת מקורותיה והתפתחותה של המעשיה העממית בישראל ובעמים. חשיבות מרובה יש למקורות הסיפוריים החשובים שפירסם. לדעת עלי יסיף, גסטר הוא מייסדו של תחום חקר הסיפור היהודי של ימי הביניים. פרופ' עלי יסיף מלמד בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב.

■ אברהם צבי אידלסון (1882-1938) נחשב בעיני רבים "אבי המוסיקה היהודית מודרנית". אך למרות ההשפעה העצומה של מחקרו על המחקר המודרני של המוסיקה היהודית, רק לאחרונה מתחילה להתפתח הערכה ביקורתית של תרומתו למחקר. מאמר זה מציע הבנה חדשה של כמה הבטים של עבודתו של אידלסון: "גיליון" את קהילות יהודי המזרח ואת מורשתן המוסיקלית. כמו כן דן המאמר בשילוב של מסורות מוסיקליות אלה בשירונים החינוכיים שלו.

פרופ' אדווין סרוסי מלמד בחוג למוסיקולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, מופקד הקתדרה על שם עמנואל אלכסנדר, ומנהל המרכז לחקר המוסיקה היהודית.

■ חייו הקצרים של אהרן זאב אשכולי (1901-1948), שנפטר במילוי תפקידו כרב צבאי, הניבו ספרים ומאמרים רבים, ומקום מרכזי בעמלו הקדיש לרעיון המשיחי ביהדות; מאמרו של זאב גרס מתאר את דמותו. אשכולי פירסם ספרים על יהודים בתנועה המהפכנית הפולנית, על ההיסטוריה של היהודים באתיופיה, ומחקר אנתרופולוגי על עם ישראל. אשכולי חקר גם את השליח המשיחי דוד הראובני, וכתב שלושה כרכים על תולדות התנועות המשיחיות בישראל, שרק הראשון מהם ראה אור. כמו כן פירסם אשכולי את כתביהם של שלמה מולכו ור' חיים ויטל, ואף כתב על חסידות פולין. התעניינותו של אשכולי ביהודים בכל העולם הביאה אותו לעסוק גם בחברות שבהן הם חיו, והוא התעניין במיוחד בשפה הסינית, ותירגם לעברית את ספרו של לאו טזה.

פרופ' גריס מלמד במחלקה למחשבת ישראל על-שם גולדשטיין-גורן באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

■ במדור "תעודה" מפרסם לראשונה אהרן קאפח ארבע איגרות פרי עטו של הרב יחיא קאפח (1830-1931), מן החשובים בגדולי חכמי תימן והוגי הדעות שבה ומחלוצי ההשכלה בתימן. איגרות אלה עוסקות בתיאור חייה הרוחניים והחומריים של קהילת צנעא, תוך כדי שאלת שלום תלמידיו השוהים בארץ ישראל בתחילת שנות העשרים של המאה הקודמת. באיגרות עוברים כחוט השני השידול והבקשה מן התלמידים באמצעות המכותב ר' אהרן צאלח, ליישם את תורתו של הרמב"ם בהלכה ובמחשבה, הלכה למעשה. הרב אהרן קאפח עוסק בחקר מורשתה הרוחנית של יהדות תימן.

■ במדור הביקורות משתתפים ד"ר מוסטפא כבהא מן האוניברסיטה הפתוחה, הדן בספרה של ד"ר הגר הלל מן האוניברסיטה הפתוחה על העיתון התלת-לשוני "ישראל", שראה אור במצרים בשנות העשרים והשלושים של המאה הכי; פרופ' נעם סטילמן מאוניברסיטת אוקלהומה בוחן את ספרם של יוסף שטרית ואחרים על החתונה היהודית במרוקו, ומוזיית אהרת דנה בספר הזה אריאל פורטוגו.

העורך